

VIAȚA COMUNITĂȚII EVREIEȘTI DIN CLUJ-NAPOCA

Comunitate în formare, comunitate formatoare

În viața Clujului, evreii au apărut prima dată la începutul secolului al XVI-lea, dar timp de câteva sute de ani au avut doar o contribuție indirectă la viața orașului, căci din cauza diferitelor reglementări restrictive nu s-a putut forma o populație evreiască stabilă.

Articolul XXIX al Legii din 1840 a făcut posibilă, pentru prima oară, așezarea evreilor în orașe, și, în consecință, populația evreiască din Cluj a început treptat să se înmulțească. În raportul consiliului orașenesc din aprilie 1835 sunt amintiți 61 de bărbați și 48 de femei de religie israelită, iar conform recensământului din 1846 numărul familiilor evreiești era 58. Casa de rugăciune din strada Kül-Magyar [azi Aurel Vlaicu] s-a dovedit neîncăpătoare pentru comunitatea în creștere; de aceea, în anul 1851 s-a trecut la clădirea unei sinagogi din piatră, în stil clasicist, care astăzi se află pe strada Paris. Împreună cu clădirile învecinate (casa rabinului, a dascălului și a persoanei care execută ritualul de circumcizie; baia rituală), această sinagogă a devenit centrul religios și cultural al comunității ortodoxe de mai târziu.

La congresul evreiesc de la Budapesta din anul 1868, a avut loc schisma cultului israelit din Ungaria. Evreii clujeni s-au alăturat taberei ortodoxe conservatoare – față de tabăra neologilor –, dar în câțiva ani și la Cluj au apărut semnele rupturii.

Prima dată s-au retras din comunitate sefarzii, care îmbrățișau cea mai conservatoare formă religioasă; ei și-au construit în

anul 1875 o casă de rugăciune numită Beth Avrohom, pe strada Malom [azi G. Barițiu]. După aceea a urmat burghezia evreiască alcătuită în mare parte din intelectuali; ei au format în 1881 o comunitate *status-quo ante*, care a devenit mai târziu o comunitate de orientare neologă. Ca președinte al comunității a fost ales Vilmos Farkasházi Fischer, fiul fondatorului fabricii de porțelan din Herend.

Neologii și-au construit sinagogă în anul 1887, clădire ce se află astăzi pe strada Horea. Sinagoga în stil maur a fost construită de societatea fraților Horváth și Károly Reményik, conform proiectului inginerului feroviar clujean Izidor Hegner.

Asemenea altor comunități evreiești transilvănene, și la Cluj s-au construit mai multe case de rugăciuni, care în general au fost susținute de diferite asociații religioase sau societăți profesionale.

Prima școală evreiască a fost înființată de comunitatea ortodoxă. În anul 1875 s-a înființat școala primară pentru băieți, iar în 1908 cea pentru fete. Numărul școlarilor a crescut treptat de-a lungul anilor: la început școala a funcționat numai cu doi dascăli și patruzeci de elevi, dar în timpul Primului Război Mondial numărul celor înscriși a fost de peste trei sute. Școala primară a comunității de rit neolog a fost înființată în anul 1904.

Datorită carierelor de mobilitate socială create ca urmare a emancipării din 1867, evreii din Cluj și-au asumat o parte tot mai însemnată în domeniul dezvoltării economiei și a culturii orașului. Marea majoritate și-a găsit preocupări în domeniul comerțului și industriei, ori erau liber-profesioniști.

Timpul alternanțelor la putere

Prin numărul și importanța lor, evreii din Cluj erau considerați una dintre cele mai

mari comunități israelite din Transilvania. Exceptând Clujul, în anul 1930 doar orașele transilvănene Oradea, Sighetul Marmăției și Satu Mare aveau o populație evreiască mai mare de 10.000 de locuitori.

Conform recensământul din 1910, la Cluj erau 7.046 de persoane de religie israelită, în 1930 erau 13.504, iar în anul 1941 numărul lor era de 16.763. Între cele două războaie mondiale proporția lor raportată la totalitatea locuitorilor orașului era între 13–15%. Majoritatea evreilor erau vorbitori de limbă maghiară, familiarizați cu cultura maghiară.

În a doua parte a anilor 1930, din cele 4.000 de familii evreiești, aproape 150 aparțineau clasei marii burghezii, 800 celei a burgheziei de mijloc, iar restul familiilor făceau parte din categoria mic burghezilor sau a săracilor. În anul 1938, la Cluj trăiau 800 de familii evreiești care, din cauza sărăciei, se aflau în imposibilitatea de a-și procura prin propriile puteri actele necesare pentru justificarea cetățeniei române.

Structura ocupațională a societății evreiești din Cluj ne arată o comunitate urbanizată, care formează în mod activ viața economică și culturală a orașului. În anul 1930, 33% din evreii clujeni aveau un venit din industrie sau din meserii industriale, iar 31% își duceau traiul din comerț sau din creditare. În anul 1937, din cele 435 de societăți înregistrate la Registrul Comerțului 246 erau în posesia evreilor (57%), iar dintre meșteșugarii luați în evidență la Camera de Muncă, 665 erau evrei (24%).

Tinerii evrei își alegeau deseori cariera de medic sau avocat, iar renumele lor câștigat în practică atrăgea un număr mare de clienți. În anul 1937, la Cluj erau 472 de medici, dintre care 158 erau evrei.

Rolul important al populației evreiești în comerț și în industrie a influențat în mod

semnificativ și aspectul exterior al orașului. Magazinele centrale erau în mare parte proprietăți evreiești (sau maghiare).

În momentul în care evreii din Transilvania – și deci și evreii din Cluj – au intrat în anii 1918/1919 sub suveranitate românească, stabilității juridice de care beneficiaseră în Regatul Maghiar i-a luat locul nesiguranța juridică și starea de aservire. Legea cetățeniei din 1924 inițiată de George G. Mârzescu, și procedura de verificare a cetățeniei din 1938 au privat mai multe sute de familii clujene evreiești de cetățenia lor.

Alături de cadrele tradiționale de organizare a comunităților evreiești, în anul 1918 a apărut și mișcarea sionistă, ce avea ca scop instituționalizarea laică. În Clujul devenit centrul mișcării naționale evreiești din Transilvania, în câțiva ani s-a format o rețea de instituții laice care a cuprins întreaga societate evreiască. Aceste instituții au avut un rol însemnat nu numai în domeniul impunerii și apărării intereselor comunității evreiești și în cea a îngrijirii sociale, ci a avut efecte și în formarea identității.

În noiembrie 1918 s-a înființat Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania a cărei filială clujeană era lidera vieții sioniste locale. Sub semnul Uniunii s-au format organizații care au reprezentat diferite grupuri și interese sociale. O astfel de organizație cu tentă laică, sau în unele cazuri chiar concurență față de asociațiile femeilor formate pe lângă comunități, era WIZO (Women's International Zionist Organization, adică Organizația Internațională Sionistă a Femeilor), care și-a deschis în anul 1927 o filială la Cluj. Asociația de Ajutorare a Studenților și Elevilor Evrei Ardeleni înființată în 1932 a însemnat un sprijin pentru tinerii studenți evrei din Cluj, iar Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei a avut un rol însemnat în in-

struirea în domeniul meseriilor industri-ale. Îngrijirea bolnavilor era asigurată de Spitalul Evreiesc, iar educația se făcea de grădinițele, școlile primare și liceul evreiesc de fete și băieți ce a funcționat între 1920 și 1927, toate susținute de comunitățile evreiești.

Viața culturală era influențată de comunitatea evreiască prin ziarul politic evreiesc sionist *Új Kelet* [Noul Est], apărut la Cluj, de editurile ce publicau cărți pe teme evreiești și de Societatea Filarmonică Goldmark.

Dintre organizațiile meseriașilor putem aminti Asociația Poale Tzedek și Asociația Medicilor „Paul Ehrlich”. Familiile cu venit mai redus, întreprinzătorii și mici comercianții evrei erau primeau ajutorator de Banca pentru credite mici.

Alături de tabăra sionistă, care se bucura de un număr mare de adepți, a continuat să rămână însemnat numărul celor care au ales să împărtășească destinul comunității maghiare și care considerau că drumul asimilării este cel mai potrivit. Mulți dintre marii întreprinzători și oamenii de afaceri de origine clujeană, de exemplu Mózes Farkas, s-au alăturat susținerii organizațiilor sociale și culturale maghiare; dar alături de ei au fost și foarte mulți care s-au dedicat organizării structurilor sioniste și naționale.

În viața culturală și în literatura maghiară transilvăneană/clujeană, participarea creatorilor de origine evreiască a rămas în continuare semnificativă; e destul dacă ne gândim numai la directorii Teatrului Maghiar din Cluj (Jenő Janovics, Imre Kádár), sau la scriitorii Benő Karácsony, Ernő Ligeti, Oszkár Bárd, György Szántó, Rodion Markovits.

În Partidul Național Maghiar din România au depus o activitate importantă clujenii Sándor Weiss și Mózes Farkas. Începând cu

înființarea partidului maghiar (1922), avocatul Hugó Róth a avut un rol activ în conducere, până la desființarea partidului.

Comunitatea creatoare

Scriitorii, poeții, ziariștii de origine evreiască au apărut în viața Transilvaniei, și astfel în viața Clujului, mai ales după Tratatul de pace de la Trianon. Acest lucru se datora faptului ca înainte de schimbare, scriitorii evrei talentați din Transilvania se mutau la Budapesta, în capitala intelectuală, în cercul de atracție al revistei *Nyugat* [Apus]. În viața intelectuală clujeană de dinainte de Primul Război Mondial a jucat un rol foarte important evreul convertit Farkas Gyalui, directorul Bibliotecii Universitare, care, pe lângă activitatea sa în domeniul istoriei literare, era considerat la sfârșitul secolului și un ziarist talentat.

În Cluj a scris și avocatul Benő Karácsony. Primul său roman – *Pjotruska* – a apărut în anul 1927, publicat de editura Erdélyi Szépírók Céh [Asociația Artiștilor Maghiari Transilvăneni]. Însă pentru el, succesul va veni cu adevărat abia după apariția romanelor *Új élet kapujában* [În partea unei vieți noi] (1932), *Napos oldal* [Versantul însorit] (1936), *Utazás a szürke folyón* [Călătorie pe râul gri] (1940), *A megnyugvás ösvényein* [Pe cărările împăcării] (1946).

Reîntorcându-se și el din Budapesta, Ottó Indig s-a angajat la revista clujeană *Ellenzék* [Opoziția]. În timpul petrecut la Cluj a debutat cu piese de teatru: *A torockói menyasszony* [Mireasa din Rimetea] (1931), *Tűz a Monostoron* [Foc în Mănăstur] (1932), *Ember a híd alatt* [Un om sub pod] (1933).

Dintre operele scriitorii de origine evreiască, opera lui Ernő Ligeti este cea mai spectaculoasă. Ligeti a sosit la Cluj

din Oradea, pe la sfârșitul Primului Război Mondial și s-a angajat la revista *Kolozsvári Hírlap* [Ziarul Clujean], care pe atunci era una din revistele cele mai populare ale orașului. De aici s-a transferat în redacția revistei *Keleti Újság* [Ziarul de Est]. Dintre studiile scrise de el, cel mai important poate fi considerat *Súly alatt a pálma* [Palmierul sub greutate], care prezintă viața scriitorilor maghiari din Transilvania între cele două războaie mondiale. Despre scriitorii evrei din Transilvania, Ligeti scrie: „[...] noi și în vremurile românești trăiam ungurește. Ceea ce era împrejurul și deasupra noastră era superficial și neverosimil. Chiar și în primăvara anului 1940, pentru noi Bucureștiul era mult mai departe decât Berlinul sau Parisul.”

Opera literară a medicului de circumscripție Oszkár Bárd din Gâlgău se leagă tot de orașul Cluj. La fel, Antal Szerb, György Szántó și Rodion Markovits sau András Szilágyi au ridicat nivelul vieții literare și culturale a Clujului.

Jenő Janovics, tot de origine evreiască, a mai avut un rol însemnat în viața activității teatrale maghiare transilvănene și clujene. Prin înființarea Întreprinderii de Cinematografie, în 1910, Janovics este considerat și unul dintre pionierii regizării filmelor mute.

În timpul schimbării de putere, Janovics a fost prezent nu numai la reorganizarea activității teatrale clujene, ci și la a celei din întreaga Transilvanie. În anul 1920 a participat la înființarea asociației *Erdélyi és Bánáti Magyar Színészegyesület* [Asociația Actorilor Maghiari din Transilvania], fiind și președintele asociației, începând cu 1921.

Dintre reprezentanții noilor tendințe în arta secolului XX, în domeniul artelor plastice s-au prezentat la Cluj cu primele

lor lucrări grafice László Keleti – *Zsidók útja* [Drumul evreilor], album (1936), László Kazár – *A favágók* [Tăietorii de lemne], Alex Leon – *A népkonyha* [Cantina populară], Éva Lázár – *Jaszele*, Herman Wald – *A vádló* [Acuzatorul], *Fiát sirató anya* [Mama care își jeleşte fiii]. Lucrările lor au fost publicate în anul 1937 în antologia *Kelet és Nyugat között* [Între Est și Vest], apărută la Cluj.

Pictorița Éva Lázár aparținea Școlii de Pictură din Baia Mare; dintre picturile ei existente sunt însemnate *Imádkozó Bocher* [Bocherul se roagă] și *Fogy a gyertya* [Se consumă lumânarea]. În cazul sculpturilor se disting operele lui Herman Wald și Egon Löwith.

Una dintre problemele principale ale mișcării sioniste era considerată reînnoirea culturii evreiești, ebraice. Limba vieții culturale evreiești era limba maghiară, și într-o oarecare măsură fundamentele ei au fost influențate de cultura maghiară.

Ziarul *Új Kelet* [Noul Est] a avut un program cu categorică tendință sionistă. În redacție acestuia lucra elita ziaristilor evrei clujeni: Béla Székely, Illés Kaczér, Péter Újvári, János Giszkalai, Imre Szabó, Sándor Benamy, László Salamon, Hillél Danzig etc.

Între cele două războaie mondiale s-a intensificat publicarea de cărți, s-au înființat la rând edituri evreiești: *Zsidó Könyvbarátok Társasága* [Asociația Bibliofililor Evrei], *Zsidó Diáksegélyező* [Asociația de Ajutorare a Studenților și Elevilor Evrei Ardeleni], *Pharos, Kadima, Fraternitas, Noár*. Înmulțirea cărților cu temă evreiască a avut drept consecință înființarea librăriilor care au vândut numai cărți și publicații evreiești. Aici putem aminti librăria comerciantului de cărți Glasner-Benjamin, fondată în anul 1921.

În cadrul mișcării sioniste s-a înființat prima asociație culturală ebraică din Cluj, numită Ivria. De asemenea, asociația culturală a femeilor evreice clujene, Jehudit, a avut ca scop cultivarea culturii. Modificarea de statut adoptată la adunarea generală din 1921 formula principalele idei ale programului Asociației Jehudit astfel: „Asociația se înființează pe baze de naționalitate evreiască, și are scopul precis ca prin activitatea ei să întărească și să trezească conștiința națională evreiască în femeile evreice”.

În luna mai a anului 1925, organizațiile tinerilor evrei din Cluj au înființat o bibliotecă populară. Deja la început biblioteca avea

aproape 1.800 de volume (mai ales cărți de beletristică și științifice, în limbile ebraică, română, maghiară, italiană și engleză).

Societatea Filarmonică Goldmark a fost înființată ca o „subsecție culturală” a comunității evreilor neologi din Cluj. Concertele simfonice de mare succes ale orchestrelor formate din medici, ingineri și profesori se dădeau întotdeauna în fața unor sălii pline.

Al doilea dictat de la Viena și legislația introdusă după anul 1940 a atins o comunitate evreiască care a contribuit activ la înflorirea vieții și culturii burgheze și a economiei Clujului.

[1] Dániel Löwy, *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története* [De la Calvar la tragedia. Istoria comunității evreiești din Cluj-Napoca], Editura Koinónia, Cluj, 2005, p. 23; Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania în epoca emancipării*, Editura Enciclopedică, București, 2000, pp. 55 și 110.

[2] Löwy, *op. cit.*, p. 31.

[3] *Ibidem*, pp. 32-34.

[4] Imre Szabó, *Erdélyi zsidói. Talmudisták, chászidok, cionisták* [Evreii Transilvaniei. Talmudiști, hasizi, sioniști], volumul I, Ediție Kadima, Cluj, 1938, p. 139.

[5] Löwy, *op. cit.*, p. 41.

[6] Árpád Varga E., *Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikája. IV: Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között* [Statistica etnică și confesională a Transilvaniei. IV. Județul Alba, Bistrița-Năsăud și Cluj. Datele recensământului între 1850–1992], Fundația „Tekei László” – Editura Pro-Print, Budapesta – Miercurea-Ciuc, 2001, p. 667.

[7] Szabó, *op. cit.*, p. 180.

[8] *Új Kelet*, nr. 106 (13 mai 1938).

[9] Sabin Cioranu, *Problema comerțului și meșteșugurilor în municipiul și județul Cluj*, Tipografia Carpații S.A., Cluj, 1940, pp. 5-16.

[10] Octavian Buzea, *Clujul: 1919–1939*, Tipografia Ardeal, Cluj, 1939, p. 200.

[11] Andor Csizmadia, *Vázlat Kolozsvár társadalmáról* [Schîțt despre societatea Clujului], Imprimeria Szent Erzsébet Nyomda Rt., Kassa, 1942, p. 16.

[12] Béla György, *Iratok a Romániai Országos Magyar Párt történetéhez* [Documente cu privire la istoria Partidului Național Maghiar din România], I, Editura Pro-Print – EME, Miercurea-Ciuc – Cluj, 2003, pp. 412-417.

[13] Löwy, *op. cit.*, p. 53.

[14] Ernő Ligeti, *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 de ani în minoritate*, Fraternitas RT, Cluj, [1941], p. 3.

[15] Löwy, *op. cit.*, p. 68.

[16] József Kötő, „A színházi intézményrendszer Erdélyben a két világháború között” [Sistemul instituțional teatral în Transilvania între cele două războaie mondiale], *Korunk*, nr. 4, 2002, p. 58.

[17] Moshe Carmilly-Weinberger, *A zsidóság története Erdélyben 1623–1944* [Istoria evreilor din Transilvania 1623–1944], MTA Judaisztikai Kutatócsoport [Academia Științifică Maghiară, Centrul de Cercetare Iudaistică], Budapesta, 1995, p. 257.

[18] *Kelet és Nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája*. [Între Est și Vest. Antologia tinerilor evrei], A Zsidó Diákszegélyző Kiadása [Ediția Asociației de Ajutorare a Studenților și Elevilor Evrei Ardeleni], Cluj, 1937.

[19] Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, pp. 257-258.

[20] *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. (szerk. Moshe Carmilly – Weinberger) 2. kiad., Sepher Hermon Press, New York, 1988. 193–195.

[21] *Új Kelet* 1921. december 9. 271.

[22] *Új Kelet* 1921. január 26. 17.

[23] *Új Kelet* 1921. június 28. 137.

[24] *Új Kelet* 1925. május 4. 98.

[25] *Hitközségi Értesítő* 1936. 2–3. 7.